

Organisering af den danske boghandel

- baggrunden for Boghandlerforeningens stiftelse 1837

Af Ph.D.-stipendiat, mag.art. Berit Ziegler

I dagens boghandel er udvalget af bøger stort - for stort vil nogle mene - og hvis boghandleren ikke lige har den bestemte titel, kan den altid bestilles til den samme pris overalt i landet, men sådan har det ikke altid været. Det danske boghandlernet, som vi kender det i dag, blev opbygget i 1800-tallet efter lange og svære trakasserier.

Kommissionærvæsen

En af de personer, der arbejdede på at modernisere bogbranchen, var Søren Gyldendal (1742-1802). Da han startede sin bogvirksomhed i 1772, var forlægger, bogtrykker og boghandler ofte én og samme person, og hver forlægger solgte kun de bøger, han selv havde bekostet trykt eller på anden vis erhvervet rettighederne til. Således kunne man som kunde blive nødt til at gå rundt i København til den ene boghandler efter den anden for at skaffe de bøger, man havde brug for, mens man i provinsen skulle være glad, hvis der overhovedet blev solgt bøger.

I slutningen af 1700-tallet havde Gyldendal skabt nordens største forlagsboghandel og opbygget et distributionsnet til provinsen og de skandinaviske hovedstæder på kommissionsbasis, dvs. at han forhandlede andre forlagsboghandleres bøger mod et gebyr, og omvendt lod han sine egne bøger forhandle hos de udenbys boghandlere. Dermed fik boghandelen et større udvalg af titler fra forskellige forlag til glæde for kunderne.

Gyldendals død falder sammen med slutningen på den for handelen florissante tid, hvor bogmarkedet også havde ekspanderet. Antallet af bogtrykkerier i København var steget til ca. 20, og antallet af københavnske boghandlere blev anslået til 27. Af disse bogtrykkere og -handlere fungerede rundt regnet et du-

En boghandels indretning ca 1781.
Illustration af Balthasar Anton
Dunker (1746-1807).
Fra Sigfred Taubert's *Bibliopola*.
Hamburg 1966.

sin samtidig som forlæggere. Tilsammen udgav de over 500 bogtitler om året til en samlet befolkning på 850.000 indbyggere, hvoraf 11% boede i det indre København.

Kommissionærvæsenet løste dog ikke alt. Der var fortsat en lang række praktiske problemer, som skærpedes i begyndelsen af 1800-tallet i takt med at læsefærdigheden og læselysten øgedes.

Løs struktur

Et af boghandelens største problemer var fagets løse struktur, idet boghandlerne ikke behøvede kongelig bevilling for at etablere sig, og idet de ikke var organiseret i laug, der kunne fastsætte retningslinier for faguddannelse og således begrænse antallet af udøvere. Andre fag havde en meget strammere struktur, fx var bogbinderne organiseret i et laug fra 1646, og enevælden regulerede markedet for bogtrykkerierne med bevillinger; en kongelig resolution fastslog i

1808, at trykkeriernes antal i København ikke måtte forøges.

Den løse struktur betød, at alle og enhver kunne nedsætte sig som boghandler. Dette gav store kvalitative forskelle fra boghandel til boghandel, idet de ufaglærte boghandlere var ubekendte med de forretningsmetoder og grundsætninger, hvorefter en boghandel burde drives. Og da adgangen samtidig var vanskelig eller umulig til næsten alle andre fag, blev det en uundgåelig følge, at antallet af boghandlere steg ud over hvad markedet kunne bære. Følgen var en stribe af fallitter i begyndelsen af 1800-tallet - til dels forstærket af lavkonjunktur og krig.

Til den kaotiske situation bidrog manglen på internationale ophavsrettigheder for både forfattere og forlæggere. Enevældens forordning fra 1741 mod eftertryk af en anden forlæggers bøger fungerede dårligt i praksis, hvilket en del retsager og kongelige formaninger vidner om. Man omgik forordningen ved at lade bøgerne eftertrykke eller oversætte i udlandet, som oftest Sverige eller Tyskland, og så sælge artiklen i Danmark til en meget lavere pris end den oprindelige med et økonomisk tab til følge for forfatteren og den primære forlægger.

Et andet af bogbranchens store problemer var bogpriserne. Forlæggeren fastsatte bogprisen efter kalkulationer over fremstillingsudgiften plus forfatterhonorar og en passende fortjeneste, men denne pris var kun vejledende. Boghandleren kunne frit nedsætte en bogs pris eller sælge den med rabat til visse favoriserede kunder til stor skade for forlagsboghandleren, der således mistede indtægter til en konkurrent, som ikke havde taget den økonomiske risiko ved at producere bogen. Antikvarboghandlerne kunne også finde på at sælge en ny bog som brugt til meget lavere pris, hvis blot bogen havde været bladret igennem.

Kulturel isolation

Danmarks geografiske og dermed kulturelle isolation i forhold til det øvrige Europa var endnu et problem. Den nye udenlandske litteratur på originalsproget var svær at anskaffe og oftest temmelig dyr, fordi næsten alle bestillinger gik over de tyske boghandlere, der også skulle tjene på handelen. Dertil kom de besværlige transportforhold.

Forsendelsen af bøger foregik enten med hestevogn eller sejlskib, og meget gods blev forsinket i uvejr eller ganske simpelt ødelagt af *Sø og salten Vand*. Disse transportforhold vedrørte ikke kun boghandlerne, men også læserne, bogsamlerne og bibliotekerne.

En af datidens store personligheder, historikeren og filologen Christian Molbech (1783-1857) havde svært ved at anskaffe bøger fra udlandet som volontør

ved Det kongelige Bibliotek fra 1804 og som første bibliotekssekretær samme sted fra 1823 til sin død. Han gav ofte udtryk for problemer med transporten af bøger fra og til Sverige i *Brevveksling med svenske Forfattere og Videnskabsmænd* fra årene 1812-1846.

Den 26. december 1816 bad Molbech således den svenske forfatter og bibliotekar Lorenzo Hammersköld (1785-1827) om til foråret med den første sikre skibslejlighed at sende en bogpakke, der skulle *assureres* mod skade, og Hammersköld skulle endelig sørge for at få et *Connossement*, dvs. et bevis på at skipper havde fået fragten og forpligtigede sig til at aflevere den på bestemmelsesstedet.

Trods disse sikkerhedsforanstaltninger gik det ofte galt; i København kunne Molbech vente forgæves: Hvorledes det er gaaet denne Skipper, kan jeg ikke begribe; han maa vel gjøre en lang Seilads omkring i Østersøen, siden det snart er 2 Maaneder siden hans Ankomst bebudedes¹.

Det var derfor kun de store danske boghandlere, der havde råd til at føre udenlandsk litteratur, og deres udvalg var oftest meget lille eller forældet. Dette var selvsagt en stor ulempe for de internationalt orienterede biblioteker, videnskabsmænd og bogsamlere i Danmark, der måtte vælge mellem enten selv at kontakte de udenlandske forlæggere, sørge for forsikringer, transport og selv tage den økonomiske risiko, som Molbech gjorde for Det kongelige Bibliotek. Eller de kunne henvende sig til en dansk boghandler og betale ekstra for de tyske mellemmands og den danske importørs besvær.

Krigsårene

Krigssituationen 1807-1813 forværrede situationen på det danske bogmarked. Den engelske handelsblokade medførte stop for import af udenlandske bøger og papir, hvorved papirpriserne steg, fordi vores egne papirmøller ikke kunne producere nok, og både danske og udenlandske bøger blev meget dyre. Statsbankerotten og den følgende devaluering gjorde, at mange forlæggerne havde vanskeligt ved at lægge penge ud til trykningen af bøger, hvilket satte en stopper for ekspansionen af bogproduktionen i en årrække.

Om de danske bogpriser skrev Molbech: "Alle Boghandlere tage nu ligesaa meget for deres Forlagsbøger i Rigsbankpenge, som de før 1807 toge i dansk Courant - nogle endog med et Tillæg af 50 Procent"². Det samme gjaldt for den udenlandske litteratur.

Den 20. februar 1813 lige efter *Revolutionen i Pengevæsenet* skrev Molbech, at de tyske bøger var så umådelig dyre, at en bog som i Tyskland kostede én rigs-

Lackingtons Boghandel i London. Kobberstik fra ca. 1795 af William(?) Walker. - Lackington var en boghandler med strenge forretningsprincipper: han gav ikke kredit og hans priser var absolut netto-priser. "The lowest price is marked in ewvery book and no abatement made on any article". - Fra Sigfred Taubert's *Bibliopola*. Hamburg 1966.

daler i Danmark kostede to rigsbankdaler³. Otte dage senere klagede Molbech igen over prisen på tyske bøger, der da kostede tre gange så meget som i fjor. For et offentligt bibliotek med forpligtelse til at holde bogbestanden ajour indenfor budgettet var dette en katastrofe.

Den engelske litteratur havde endnu ikke vundet danskernes hjerte, måske fordi så få kunne engelsk, men under og efter krigen blev det endnu mere håbløst; England var fjenden, desuden var de engelske bøger dyre: "Priser, som især under vort Pengevæsens yderligere Forfald under Krigen, og ved den lange Afbrydelse af enhver Samfærdsel med England, i lang Tid gjorde dette Slags Bøger reent usynlige"⁴. I det hele taget var der ikke kundebasis for den engelske litteratur, der derfor kun erhvervedes via Tyskland efter udtrykkelig bestilling.

De vanskelige krigsår med følgende likviditetsproblemer betød, at hele bogbranchen måtte ty til de selv for datiden gammeldags subscriptionsplaner, således at forlæggerne ikke investerede i en bog, før et vist antal kunder med deres underskrift havde bundet sig til at købe værket efterhånden, som det udkom. Desuden betød pengemanglen, at man måtte gå tilbage til de feudale bytteman-

deler, som man for længst var gået væk fra i Tyskland og England. Byttesystemet indebar, at bogtrykkerne og forfatterne ikke honoreredes med kontanter men med bøger, som de så selv måtte forsøge at sælge⁵.

Sammenslutning om bogimport

Efter de magre krigsår skabtes der igen basis for en stigende bogproduktion, og det blev klart for enhver, at bogbranchens kaotiske struktur og ineffektivitet ikke kunne fortsætte. Det var nødvendigt med en reform, der sikrede boghandlerne større gensidig tilnærmelse og sikrede handelen større kraft, sikkerhed og bedre orden. Desuden måtte kundeservicen opprioriteres. Initiativet skulle komme fra en af branchens egne mænd; Søren Gyldendals svigersøn, cand. jur. Jacob Deichmann (1788-1853).

Jac. Deichmann (1788-1853, i 1837 initiativtager til og første formand for Den danske Boghandlerforening

Deichmann havde tidligt efter overtagelsen af Gyldendal i 1809 planer om en udvidet boghandel, der hidtil havde været indskrænket til eget forlag og indenlandsk kommissionshandel med danske bøger - til den såkaldte sortimentshandel med andre boghandlers artikler og med udenlandsk litteratur⁶.

Denne plan begyndte Deichmann at udføre i 1814 ifølge et brev dateret den 30. november 1815 fra Molbech, der boede hos Deichmann mellem 1814 og 1820: "Han har nylig (i Fior nemlig) ogsaa udvidet sin Boghandel (som er den betydeligste i Danmark) til tyske og andre udenlandske Sager, og har alt faaet Connexion med endeel af de vigtig

ste Boghandlinger i Tydskland. Han kan altsaa levere hvilke tydske Bøger, der hos ham forlanges, til de billigste, det vil sige de tydske Original-Priser. Ved Handelen med Sverrige er den svenske Boghandels ufuldkomne Tilstand en Omstændighed, der altid vil hindre Omsætningen me-get; thi naar de svenske Boghandlere ikke give den sædvanlige Rabat, maa de svenske Priser her forhøies, hvilket her vil give Folk endnu mindre Lyst, end de alt have, til at kiøbe svenske Bøger - og ligeledes vil det vel gaae med danske Bøger i Sverrige. Deichmann har imidlertid, efter Din anbefaling i Sinde, at træde i Forbindelse med Wiborg i Stockholm, og vil med det første tilskrive ham"⁷.

Deichmanns forbindelse med den stockholmske forlagsboghandler Anders Wiborg (1776-1836) blev ikke til noget, men Deichmann blev ved med at lede efter en åbning til det svenske marked ligesom andre opsøgende boghandlere, fx Jens Lorenz Beeken (1786-1841), om hvem Molbech skriver: "Svenske Bøger ere i øvrigt yderst lidt afsættelige her, og den jammerlige Praler Beeken, der har gjort Vind i alle Kiøbenhavnske Blade om de store Planer for hans Stockholmske Reise og den vigtige Forbindelse imellem den svenske og danske Boghandel, han har bragt i Stand, skal vist ikke spinde megen Silke derved"⁸.

Den 28. marts 1818 rejste Deichmann for første gang til bogmessen i Leipzig, hvor han fik en del vigtige kontakter, ifølge Molbech: Han er nylig hjemkommen fra sin første Messe-Reise til Leipzig, hvor han er bleven meget vel modtaget, og har havt en baade meget behagelig og nyttig Reise. Blandt andet har han der ogsaa indgaaet Forbindelse med solide Boghandlinger i Paris og London, hvorved han i Fremtiden vil være i Stand til at skaffe ogsaa franske og engelske Bøger for de muligst billige Priser. Han havde i Leipz. en ikke ubetydelig Afsætning af egne Forlags- og Commissions-Artikler"⁹.

I Paris fik Deichmann forbindelse med Treuttel & Würtz, siden Jules Renouard, og i London med Black & Young, senere Longmans hus. Således blev han i stand til nogenlunde hurtigt at kunne udføre bestillinger af engelske og franske bøger, som tidligere under krigen havde været forbundet med mange vanskeligheder. Deichmann var uden tvivl den første boghandler i København, der tilvejebragte en sådan umiddelbar forbindelse med de londonske boglader, hvorved det blev muligt at forskrive ethvert nyere skrift af den britiske litteratur.

Ved denne fremgangsmåde erhvervede Deichmann sig en meget vigtig kunde, nemlig overbibliotekar ved Det kongelige Bibliotek, konferensråd D.G. Moldenhawer (1753-1823), der overdrog Deichmann alle nye bestillinger til biblioteket og ophævede bibliotekets egne forbindelser til de hamborgske boghandlere. Ligeledes fik Deichmann den opgave at forsyne biblioteket med nyere fransk litteratur, som under krigen havde lidt et betydeligt skår, og med de ikke ubetydelige kommissioner af den nyere engelske litteratur, hvori Det kongelige Bibliotek havde savnet en stadig årlig forøgelse på grund af krigsforholdene.

Noget tyder dog på, at der skulle gå mange år, før den engelske litteratur var pænt repræsenteret i Det kongelige Bibliotek. Da den censurdømte N.F.S. Grundtvig foretog en studietur til England, skrev han til ungdomsvennen Molbech den 11. januar 1829: "Mig synes, at den Nytte maatte mit Ophold her i det Mindste være til, at der blev et lille Hul stoppet i vor engelske Litteratur, og jeg veed, Ingen ønsker det ivrigere end De. - Maaske kunde det tillades mig at kiøbe

Kobberstik (anonymt) fra Nürnberg, ca. 1835, Formentlig en illustration fra en børnebog. Interiør fra en børne-boghandel. Fra Sigfred Taubert's *Bibliopola*. Hamburg 1966.

til Beløbet af de 20-25 Pund, Deichmann har givet mig Credit paa hos Black, da jeg gerne indgaaer den Betingelse, at er Bibliotheket ikke tilfreds med mit Kiøbmandsskab, vil jeg beholde Vaherne selv, og sige under Eet!"¹⁰

Deichmann var selvfølgelig ikke den eneste, der bestred handelen med udenlandsk litteratur, fx var forlagsboghandler fra 1819 C.A. Reitzel (1789-1853) i en årrække den største importør af tysk litteratur¹¹. Men Deichmann var dén boghandler, der i 1829 tog initiativet til dannelsen af en forening af de københavnske boghandlere, der befattede sig med udenrigshandel med henblik på regulerende omregningskurser for udenlandsk litteratur. Dermed var ét af de mange problemer, der kunne gøres noget ved, løst.

Boghandlerforeningen

Det nye samarbejde forlagsboghandlerne imellem førte mere med sig. Under forhandlingerne i foreningen blev man opmærksom på de andre problemer i bogbranchen, som man ønskede behandlede, bl.a. bogpriserne og faguddannelsen. Börsenverein der Deutschen Buchhändler fra 1825 eller boghand-

lerforeningen i Leipzig af den 25. februar 1833 har muligvis tjent som forbillede til dannelsen af en ny sammenslutning.

Boghandlerforeningen i København blev oprettet den 18. januar 1837 efter Deichmanns skriftlige forlæg, hvori han opremsede en række opgaver, som foreningen burde løse, bl.a.: 1) At udelukke de ufaglærte boghandlere ved at nægte dem boghandlerrabat. 2) At indføre faste bogladepriser. 3) At få nogle faste rabatordninger, der ikke skader handelen. Og 4) at få nogle faste retningslinier for salget af brugte bøger.

Derudover skulle foreningens medlemmer støtte hinanden i retsager (fx i 1869: Sagen mellem forfatteren M.A. Goldschmidt og boghandler O.B. Wroblewski), påvirke myndighederne (som de fx gjorde, da næringsloven blev vedtaget i 1857) og i det hele taget tale bogbranchens sag i postale og toldanliggender.

Forenings samhandelsregler, der i princippet fortsat fungerer, betød først og fremmest et landsdækkende effektivt boghandlernet med et faguddannet personale, der solgte et stort udvalg af nye danske og udenlandske bøger til en fast pris. Rabatter blev kun givet ved køb over 100 bøger, og en bog kom først på udsalg efter et par år, hvorefter den kunne købes antikvarisk. For forlagsboghandelen var der således skabt et grundlag, der sikrede en en stabil forretningsgang til glæde for kunderne.

Boghandlerforeningen blev med det samme en magtfaktor, og dermed var mange af de beskrevne problemer løst for foreningens medlemmer. Men de boghandlere, der stod udenfor og ikke var rabatberettigede, gik svære tider i møde. Det er derfor forståeligt, at mange søgte om optagelse i foreningen.

Boghandlerforeningen bestod i første omgang af 9 københavnske forlagsboghandlere, bl.a. J. Deichmann, som blev foreningens første formand, og C.A. Reitzel, der senere blev formand. I 1837 blev 28 boghandlere i København rabatberettigede, uden at de nødvendigvis var medlemmer af foreningen. Året efter udsendte man en liste med 36 godkendte boghandlere i provinsen. Dermed dækkede foreningens boghandlernet stort set hele landet. I 1853 havde foreningen 39 godkendte boghandlere i København og 130 i provinsen inklusiv Sverige, Norge og Finland. I 1887 havde man 165 boghandlere i provinsen, mens tallet ikke steg så meget i hovedstaden.

Eftertiden

Det 19. århundrede var foreningernes og organisationernes tid. I perioden efter *Boghandlerforeningen i København 1837*, der senere er omdøbt til *Den danske Forlæggerforening*, fulgte *Provinsboghandlerforeningen* stiftet i 1874-90, *Den danske Pro-*

vinsboghandlerforening 1891, Sortimentboghandlerforeningen 1893, Dansk Forfatterforening 1894 og Den danske Antikvarboghandlerforening stiftet i 1920. Den danske bogbranche, som vi kender den i dag, organiseredes således i løbet af et halvt århundrede, og Boghandlerforeningen i København blev et forbillede for stiftelsen af lignende foreninger i Sverige 1843, i Norge 1851 og i Finland 1858.

Noter:

- 1 *Christian Molbechs Brevveksling med svenske Forfattere og Videnskabsmænd*. Udg. v. M. Borup. Kbh. 1956, brev nr. 92, s. 188-189.
- 2 Do. Brev nr. 52, s. 93.
- 3 Do. Brev nr. 51, s. 91.
- 4 Chr. Molbech: *Jacob Deichmann*. Tr. i *Til Cancelliraad Jacob Deichmanns Minde*. Kbh. 1853, s. 32.
- 5 *Christian Molbechs Brevveksling med svenske*. Kbh. 1956, brev nr. 56, s. 102 og brev nr. 60, s. 109-110.
- 6 Chr. Molbech: *Jacob Deichmann*. Kbh. 1853, s. 31.
- 7 *Christian Molbechs Brevveksling med svenske*. Kbh. 1956, brev nr. 69, s. 130-131.
- 8 Do. Brev nr. 98, s. 202.
- 9 Do. Brev nr. 98, s. 201-202.
- 10 *Christian Molbech og Nikolai Frederik Severin Grundtvig. En Brevvexling*. Udg. v. Schrøder. Kbh. 1888, brev nr. 52, s. 155.
- 11 O.B. Wroblewski: *Ti Aar i C.A. Reitzels Boglade*. Kbh. 1889, s. 11.